

Міністерство освіти і науки України
Північно-Східний науковий центр НАН України та МОН України
Національний університет
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Тези

**72-ої наукової конференції професорів,
викладачів, наукових працівників,
аспірантів та студентів університету,
присвяченої 90-річчю
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»**

Том 2

21 квітня – 15 травня 2020 р.

Полтава 2020

ПРИНЦИПИ КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

У сучасних умовах термінологія – найважливіше джерело отримання, збереження, передавання інформації, головне знаряддя оволодіння спеціальними знаннями й засіб прискорення науково-технічного прогресу. За останні десятиріччя термінознавчі студії збагачено численними працями, у яких дослідники розглядають специфіку двох різних структурних типів номінативних одиниць – синтетичних та аналітичних.

Термінологія документознавства, за спостереженнями Г. М. Швецової-Водки [4], виникає досить стихійно, унаслідок використання фахівцями тих чи тих слів як наукових термінів, але, з іншого боку, цілком свідомо, шляхом домовленостей, узгодження щодо використання окремих термінолексем. Термінологічний апарат документознавства до сьогодні повною мірою не сформовано, тому його розвиток та удосконалення є перспективним напрямом документознавчих досліджень.

У вітчизняній лінгвістиці фактично однією з ранніх версій когнітивізму були дослідження в галузі ономасіології і теорії номінації, основною властивістю яких є увага до процесів номінації, до виявлення власне когнітивних, пізнавальних моментів у номінативній діяльності, а також до особливостей створюваних у таких процесах структур свідомості, які підлягали об'єктивації в номінативних актах.

Когнітивне дослідження процесів номінації проектується на традиційну в українському мовознавстві теорію національно-мовної картини світу (М. П. Кочерган, Л. А. Лисиченко, В. М. Манакін, В. М. Русанівський та ін.). Когнітивно-ономасіологічний аналіз номінативних одиниць ураховує зв'язок між концептуальною і мовною картинами світу як відображенням світу дійсності у свідомості народу та його мові. Основне завдання когнітивно орієнтованої теорії номінації полягає у виявленні когнітивно-семіотичного механізму породження найменування, поясненні зв'язку ономасіологічної структури зі структурами знань про об'єкт номінації, в аналізі мотивації номінативних одиниць як когнітивно-ономасіологічного феномена, створення її нової типології [2, с. 27].

Методика когнітивно-ономасіологічного аналізу була розроблена О.О. Селівановою й апробована представниками її наукової школи на матеріалі української, російської, англійської, французької та німецької мов на прикладі лексичних і граматичних класів номінативних одиниць (роботи С. С. Богуславського, Я. В. Браницької, І. І. Казимир, В. В. Калько, О. В. Коновалової, Г. В. Кочерги, І. М. Литвин, С. А. Стройкової, Г. А. Ярмоленко й ін.). На думку дослідників, окреслена методика уможливила з'ясування детермінант номінативного процесу, шляху від

сприйняття об'єкта найменування до його усвідомлення, категоризації та концептуалізації, вибору відповідної мотиваційної бази, селекції мотиватора (-ів) і створення ономасіологічної структури. Метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження номінативно-семіотичного аспекту мови з погляду її внутрішньо- та зовнішньолінгвістичних детермінант, аналіз різноманітних «слідів» людського досвіду, когніції, відчуттів, інтуїції, несвідомого в мовних знаках, у системі мовної організації, у її текстовій репрезентації [3, с. 7–8].

Методика когнітивно-ономасіологічного аналізу ґрунтується на принципі інтегративної двовекторності дослідження (від ономасіологічної структури номінативної одиниці до репрезентації знань про позначене й навпаки). Така двовекторність дослідження – від слова до думки й навпаки від думки до слова – розглядалася ще Л. С. Виготським у зв'язку з вивченням внутрішньої психологічної організації породження мовлення. О. С. Кубрякова сприймає таку двовекторність як «човникову» операцію взаємодії концептуальної та мовної картин світу [1, с. 144]. Інтегрованість двох підходів у когнітивно-ономасіологічному аналізі дає можливість простежити проєкцію науково-технічної терміносистеми на структури знань, на результати категоризації і концептуалізації відповідної онтологічної сфери.

Дослідження термінологічних одиниць у когнітивно-ономасіологічному аспекті сприятиме встановленню комплексного механізму найменування понять документознавства й суміжних із ним дисциплін, видів документів, їхньої структури, висвітленню мотиваційної специфіки термінів. Отже, когнітивно-ономасіологічний аналіз, спрямований на пояснення закономірностей і процесів номінативної підсистеми мови як рефлексів структур й операцій свідомості, передбачає два етапи: інтерпретацію ономасіологічної структури номінативної одиниці та когнітивне моделювання структури знань про позначене.

Перший етап когнітивно-ономасіологічного аналізу спрямований на інтерпретацію ономасіологічної структури терміна. Ономасіологічна структура простих похідних найменувань містить ономасіологічну ознаку й ономасіологічний базис, граматичні та акцентні показники, форманти попередніх ступенів деривації і потребує визначення функції мотиватора в концептуальній структурі. Інтерпретація ономасіологічної структури композитів потребує встановлення когнітивного зв'язку між ознаками та базисом, що не завжди має статус предикатного, оскільки предикатне позначення може використовуватися як ономасіологічна ознака. Для композитів визначальну роль відіграє характер зв'язку ономасіологічних ознак: синтактикоподібний чи асоціативний. Ономасіологічна структура складених найменувань, окрім когнітивної специфіки ономасіологічних ознак, базису та їхнього зв'язку, виявляється через семантико-синтаксичну організацію сполуки (наявність граматично стрижневого компонента й семантичної домінанти). Явище, яке повинно дістати найменування, входить у певний поняттєвий клас (ономасіологічний базис), що має певне категорійне значення в мові, а потім у межах цього класу воно отримує певну ознаку (ономасіологічна ознака).

Другий етап когнітивно-ономасіологічного аналізу спрямований на моделювання структури знань про позначене й реконструкцію мотиваційної бази найменування. Моделювання структури знань про позначене здійснюємо на основі запропонованої О. О. Селівановою моделі ментально-психонетичного комплексу (МПК), яка відображає інформаційну структуру свідомості як холістичного психофункціонального континууму інтеграції пізнавальних функцій відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції, трансценденції, а також колективного підсвідомого. До складу МПК входять: 1) вербалізований компонент мислення, що охоплює знання про мову та в мові; 2) невербалізований компонент мислення (досвідні, образні, математичні, культурні й інші знання); 3) образи, фігури уявлень (гештальти); 4) психічні функції (відчуття, інтуїція, трансценденція); 5) рефлексії архетипів колективного підсвідомого [2, с. 113–114]. Ядром МПК є пропозиційні структури. Якщо мотиваційна база терміна репрезентована предметно-логічною істинною ситуацією, то вибір мотиватора відбувається на основі диктуму пропозиції, що містить предикатно-актантні рамки або предикатно-аргументні структури, які визначають кореляцію предиката з валентними йому аргументами.

Пропозиційний компонент диктуму інтегрований з асоціативно-термінальним складником метафоризованих знаків інших концептів. Вибір мотиватора з інших предметних сфер зумовлений певними відношеннями аналогії, асоціювання чи уподібнення. У складі МПК такі відношення можуть встановлюватися різними способами, проте найпродуктивнішою формою концептуалізації дійсності або особливого способу пізнання, за допомогою якого формуються нові поняття, на нашу думку, є метафора. Згідно з концепцією О. О. Селіванової, компонентом МПК є також модус, який пов'язаний із психічними функціями відчуттів та почуттів і формує сенсорний та емоційний типи оцінювання [3, с. 166]. У структурі МПК модус корелює як із пропозиційно-диктумною частиною, так і з асоціативно-термінальним компонентом.

Отже, когнітивно-ономасіологічний аналіз передбачає два етапи: інтерпретацію ономасіологічної структури номінативної одиниці та когнітивне моделювання структури знань про позначене. Дослідження термінологічних одиниць у когнітивно-ономасіологічному аспекті сприяє встановленню комплексного механізму найменування понять документознавства, висвітленню мотиваційної специфіки термінів.

Література

1. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Б. А. Серебрянников. Москва, 1988. С. 141–172.

2. Селіванова Е. А. Когнитивная ономасиология : монография. Киев : Издательство украинского филологического центра, 2000. 248 с.

3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.

4. Швецова-Водка Г. М. Проблеми розвитку термінології документознавства. Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2008. С. 76–77.